

برجی صافی

برجی صافی

دار الفنون

الشیخ الفاضل ابوالحسن علی بن محمد عسکری

تاریخی ، اجتماعی ، دینی ، فلسفی

تشرین ثانی - ۱۹۲۵

شہزادہ ہاشمی — اوقاف مطبعہ سی

۱۳۴۱

حس دینی [۱]

حس دینیک تدقیقنده روحیاتجیلرک چوق زحمته کیرمه دکریخی اعتراف ایتمک لازمدر. چونلرک بر قسمی بوموضوعی کاملاً بر طرفه بر اقلشله؛ بر طاقی ده سوز صیره سی دوشونجه ججلاً شویله بر تماس ایدوب کچمشلردر. مثلاً حس دینیک اشتقاق ایتمدیکی قورقو ورقت هیجان (محبت) کبی عناصر اساسیه یی بالکنز قید ایله اکتفا ایدرک بو ایکی هیجان آراسنده کی متنوع مناسبتلرله عصرلرک تحت تأثیرنده و دیگر حسیات و تأثراتک انضمامنده بو حسک معروض قالدینی استحاله لری هیچ تدقیق ایتمه مشلردر. بو اجتناب و یا مسامحه یی مشروع صایه بیلمک ایچون موضوعک اهمیتنی بیلمه مک لازم کلیر. نرده قالدی که روحیات نظرنده دینلرک بر قسمی حق ، دیگر لری باطل عد ایتمک و یا هپسنک بطالاتی ادعا ایلمک داعیه لری اولامایه جغندن بو اجتنابی، دینه قارشی کوستریله جک حرمتک بر سوء تفهیمی صایق لازمدر. حتی فرض محال اولارق بوتون حسیات دینه اظهاراتی بروهم و خطا تلی اولونسه بیله بو حاللرکده تدقیق ایدله سی روحیانک وظیفه سیدر. معلومدر که علمی بر روحیات نظرنده حس دینی ده دیگر حسلرکی اولاً تحلیل ، بعده استحاله لری تعقیب ایدله سی ایجاب ایدن برواقه : Fait دن عبارتدر. اونک شیئی قیمت و یا مشروعیتنی مناقشه ایتمک باشقه صلاحیتلره عأددر. بوتک ایچون روحیات ، حس دینیک اولاً ابتدائی تظاهر لری ، سوکره تاریخک مختلف دورلرنده کچریدیکی تکامللری تدقیق ایتمکله اکتفا ایدر .

بوتون دینی اعتقادلرده بالضروره ایکی شی واردر : بری اعتقادک موضوعنی تشکیل ایدن بیلمکی ، یعنی عنصر ذهنی ؛ دیگر کی بو بیلمکی به متوافق و موجودیتنی عمللرله افاده ایدن بر حس ، یعنی بر حال تأثری . ایکنجی عنصرک اولمادینی یرده حس دینی غیر معلوم و غیر قابل قبولدر . چونکه بو تقدیرده قالان شی ، مه تافیزیک و مجرد بر مفهومندن عبارتدر . حس دینی ، بوتون تکاملنده احتوا ایتمدیکی مذکور عنصرلرله برلکده تدقیق اولونوب تکاملی ده اوج دوره یه ارجاع اولنه بیلیر : (۱) قورقو ایله عملی و انتفاعی تمایللرک

[۱] شیمدی به قادار او قودیم اثرلر آراسنده بوموضوع اوزرنده اک غیر شخصی بر شیمه ایله اداره

کلام ایدن (تئودول ریو) نک «حسیات روحیاتی» نامنده کی اثرندن اقتباس ایدلشدر .

حاکم اولدینی مشخص ادراک ، مشخص تخیل دوره سی ؛ (۲) اخلاق عنصر لرك انضمامیه
تیمز ایدن وسطی بر تجرید و تعمیم دوره سی ؛ (۳) تأثری عنصر کیتدکجه زائل اولارق
حس دینیک ذهنی حساره قاریشمغه یوز طوتدینی اک یوکسک مفهوم لر دوره سی .

I

حس دینیک منشای حقنده ، بوتون مبدألر مسئله لرنده اولدینی کبی ، اتفاق آرا موجود
دکدر . عجباً حس دینی ابتدا هانکی شکلده نیجی ایتدی ؟ بو بایده نقطه نظر فرقی اولمقله
برابر اولا منحصرأ ذهنیوندن اولانلرک پک سیسته ماتیک اولان ایکی جوابلرینی کورم .
برنجی جواب پک اسکی اولوب بونک اک صوک واک آچیق تفسیرینی (ماقس موله ر) ده
کورورز . بو ذاته کوزه الوهیت وقوفی ، بالخاصه نامتاهیت شکلنده اولان بر الوهیت
وقوفی ، تعدد الوهیت وقوفندن مقدمدر . فی الواقع حواسمز بزه متاهی بی حس ایتدیر میورسه ده
« متاهیتک اوکنده و آرقه سنده ، آلتنده و اوستنده ، بالذات سینه سنده نامتاهی دائماً
موجود و حواسمه معروضدر ؛ بزى هر طرفدن صاران و آشوب طاشان نامتاهیتدر .
زمان و مکانده متاهی دیدیکمز شی ، نامتاهیتک اوزرینه بالذات آتدیقمز بر ردا ، بر
یچهدر بوتون دینلرک موضوعی بو نامتاهی دکلدده نهدر ؟ نامتاهیت دینیدرکه
بوتون دینلره تقدم ایدر و بوتون دینلری احتوا ایدر ؛ نامتاهی ، حواسک بر معطاسی
اولق حسبیه دین دخی حواسی ادراکارله عقلک بر تکاملی نتیجه سیدر . ابتدائی
دینلر مختلف شکل و صورتلرده تجسد ایتدیریلن نامتاهیت ادراکنه قارشى کوسترلمش
پرستشلردن باشقه بر شی دکدر . « ماقس موله ر ، بو دینلره « l'hénothéisme »
قسمیه ایدرک « مشرکک : Polythéisme » و « فەیشیزم : Fétichisme » ک مؤخر
اولدق لرینی ادعا ایدیور . اوکا کوره ایلک وحدت ، لسانک برخسته لئی ایجابی اولارق
عینی برشینه مختلف اسملر ویریلک نتیجه سنده بالآخره تجزی ایدیور و بو صورتله هر کله
آیری ماهیتلر آلارق آیری برر حیات و افسانهیه مظهر اولپورلر . [۱]

بو مدعا ، لسانیا تخیلر آراسنده کی پک شایع شهرته رغماً ، روحیات نقطه نظرندن
اعمیتی صفر اولان بر ایضاحدر ؛ چونکه کله لر ، تفکرک بر نقطه عزیمتی ویا ناقلی اولمقدن
باشقه برشی اولمادیقندن حادثه نك یکانه عاملنی لسانده دکل ، بلکه لسانی دوغوران

[۱] « max Müller » دینک منشأ وانکشافی : la Origine et développement de

religion نام اثره مراجعت .

تفکرده آرایه بیلیرز . بر اسمک ، بالاخره بر چوق اسملر اولماسی لسانک دکل ، آنحقو
خجیه ویا مفکره نك بر خسته لنی اولایبیر [۱] .

دینلرک منشائی نامتناهیت ادراکنده بولوق مدعاسنه کلنجه بونک پک آز یقین افاده
ایدن مه تافیزیک برفرضیه اولدینی میدانده در . چونکه انک آغیر شرائط حیسانیه ایچنده
محصور ارلان ابتدائی انسانک پک آز خیالی وچوق مثبت اولمه سی ضروریدر . ارتق
بویه بر انسانک شأیتلرک ماوراسنه کچه جکفی تصور ایتمک چوق ناممحل اولور . فضله
اولاروق انک ابتدائی سوبده بولنان بر انسانک هنوز تجرید و تعمیمه مستمد اولامیه جفی
کیفیتی روحیاتک بدیهاتنددر . درده قدرصا ایلان انسانلرک نامتناهیتی ادراک ایده جکلری
دوشونمک پک غریب بر ادعا اولور .

(ماقس موللر) ، مدعاسنک روحیات اساسلرینه آقیری دوشمه سی آرزو ایدیلیرسه
بونده کی ذهنیتجیلک تلقیسی بر طرف ایده رک دینک منشائی بر فکردن زیاده بر حسده
آرامق لازم کلیر ؟ و بو منشأ آنحقو بر احتیاج اولایبیر ؟ یوقسه فکر و معلومات دکل .
ذاتاً حسن دیننک مشأی حقنده کی مجادله و مناقشه لر هب بو ایکی نقطه اوزرنده در : عجباً
حسن دیننده مقدم اولان فکر میدر ، حسمیدر ؟ بر قسم مؤلفلر حسن دیننک منشائی
سوق طبعیلرده بولیور . از جمله (ردنان) ، بشریتده کی حسن دینی قوشلرده کی یووا
یاغی انسیاقیه مقایسه ایدیور . دیگر بر قسم مؤلفلرده حسن دیننک منشائی فکرده
بولیور . بونلره کوره هر هانکی بر حسن حاصل اولایمک ایچون کندیسنه مقدم بر شئک
بیلنه سی لازمدر . بو صوک نظریه ایلک باقیشده تماماً منطقدر . فی الواقع منطفاً بر شئی
سومک ویا بر شیدن قورقق ایچون اولجه بو شئک موجودیتی حقنده بر وقوفه صاحب
اولوق اقتضا ایدر . لکن دینی حیاتی ذهنی بر عملیه ایله باشلامق نه قادر لازمسه بو عملیات
ایله فعالیته کتیریلان حیسانک دها قدیم و فکرلردن پک چوق اول وجود بولدیقی ده
بیلیمک لازمدر [۲] بن کندی حسابمه واقعه حالنده دلیللر کوستره مه مکله برابر حیسانک
مقدم اولدیغنه دها چوق متایلیم . مع مافیله دینک ایلک دورلری ، یعنی منشأ لری تماماً
تخمینی در .

ایکینجی نظریه (۹۵ ربه رت سه نه سر) انک اولوب بزى نامتناهیت و قوفندن یره ایندیره رک

[۲، ۱] بو مسئله حقنده وقایعه مستند بر مناقشه بی کورمک ایسته یئر « goblet d' Avilla » نك
« آنتروپولوژی و تاریخه نظراً آله فکری : de Dieu d'après l'anthropologie eil'histoire :
l'idée » نام اثرک (۶۰ و ۵۰ نجی صحیفه سیله مابعدینه) مراجعت .

وحشیانک حیات ذهنیه لریه قارشیلاشدیریور . بوتون ابتدائی دینلرک آیین اجدادن عبارت اولدیغی سویلور و بو دینه « Nécolâtrie » تسمیه ایدیور . وحشی نظرندہ انسانک اصلی وتالی اولمق اوزره ایکی آناسی واردر . او، بو قناعتی تأیید ایدن فقط ایضاحی بر درلو بولامادینی بک چوق واقعه لره شاهدر : مثلاً کولکسی ، صوده کی عکسی ، عکس صدا ، رؤیالر ، بایلمه ، وجد ، صرعه و الخ کبی . وحشی نظرندہ بوتون دنیا سرسری روحلره دولور . بولردن استفاده اتمک لازمدر . مشرکک و پتپرستلک ، آیین اجدادک تحریف ایدلش شکلریدر . الحاصل (سپه نسر) ، بو حکمنی تأیید اتمک ایچون بر چوق ملاحظانده بولنیور سده بو باده همفکر اولمادیغمز ایچون تعقیب اتمیه جکمز . حتی سپه نسر ، دینک ابتدائیتندہ آیین اجدادی اساس اتخاذایتدیکی حالده حیوانات ، نباتات و جماداته طایان دینلری ده خیلی ضعیف ودولاماج بر طاقم سیدلره عینی مبدآن اشتقاق ایتدیریور . [اجتماعیانک پرنسیدلری نام اثرینک ۱۲۰-۴۴۲ صحیفه لرینه مراجعت] فی الواقع بر چوق اعتقادلرک آیین اجدادن چیققدلری غیر قابل اعتراضدر . یالکمز بو ایضاح بومبدأ بوتون دینی واقعه لری احاطه ایده بیله جک بر حالده دکلدر . (نایلور) ودها بر چوق ذوات بو نظریه یی اولیه تنقید ایتدیلر که ایوم طرفدارلرینک چوق اولاجغنی ظن ایتیمورم .

بک سیدسته ماتیک اولان بو ایکی نظریه یی بر طرفه براقه رق مذکور ایلک دورده تکامل دینینک نه صورتله حصول بولدیغی کوره لم . معلومدر که بوتکامل هر یرده وهر وقت عینی طرزده اولمامشدر . بوراده یالکمز حال حاضر مؤلفلرینه نظراً ک زیاده واقع اولش بولنان تکامل شکلنی تعقیب و تثبیت ایده جکمز .

ابتدائی دینک ایلک شکلری : فه تیشیزم ، شیاطینپرستلک : Polidemonisme طبیعتپرستلک : Naturisme اولوب تاریخ ادیانده تماماً مترادف اولمایان بو تعییرلر عینی حالت روحیه به تقابل اتمه لری اعتباریه ابتدائی دینلرک برنجی صفحه سنی تشکیل ایدرلر . بودینلرده ، جانلی اولسون اولماین ، مشهود و مشخص اولان و عینی زمانده روح ایله بدنی حائز اولدیغی فرض ایدیان شیلره قارشلی بر پرستشکارلق واردر . اولیه که پرستش ایدیلن شیئک خیرکار و یا بدخواه ، فائده لی و یا مضر اولدیغنه اینانیلیر . بر اودون ویا طاش پارچه سنه طایان بر پرستشکارک بونی منحصرأ مادی برشی اولارق تلتی ایتدیکنی ظن اتمک ماوقعه توافقی اتمیه جک بر ادعادر .

ابتدائی دینک ایکسچی صفحہ سی، «L'animisme» ویا «Spritisme» در؛ یعنی «جوہر مادہ» یہ تابع اولمیان و اشیای طبیعیہ دن ہیچ بریسنہ ضروری بر صورتہ ملحق بولمیان روحلہ اعتقاد» در۔ بورادہ روح، مستقل و سر آزاد بر صورتہ ادراک ایدلمشدر: بوروح کیدر، کلیر، کیرر، چیقار؛ ویا لکیز انسانلرہ خاص اولمایوب حیوانلرہ دخی شاملدر۔ روحیات نقطہ نظرندن دینک بو صفحہ سی، مخیالہ تک بسیط بر ادراک غالب کلہ سی دیمکدر۔

دینی اعتقادک بوابتدائی شکلری وحشینک، چوجنگ بلسکدہ عالی حیوانک ہرشیئی جانی ملاحظہ ایمی تمایلندن دوغمش و بناء علیہ ہرشیئہ آرزولر، احتراصلر و ارادہ لر اضافہ ایدہ رک بوتون طبیعتی کندیسی کبی تصور ایلمشدر۔ بوہرشیئی انسانلاشیدر مق قابلیت الک قاباشکلدہ بر محاکمہ مفکرہ سنک وایاندیغنی کوسترر۔ ذاتاً مائلتہ تداعی، اسطورہ لرلہ لسان، صنایع نفیسہ وحتی علمک ایلمک منبعلیدر۔ یالکیز بزم ایچون خیال ماہیتنی کچہ مین ممانتلر، ابتدائی انسان نظرندہ بررשאیتدر۔ دقت ایدیلہ جک اولورسہ کورولورکہ معبودلر یارانان بوابتدائی عملیہ، دکامزدن زیادہ فعالیتمزک خارجه انعکاس ایتدیرلمہ سیدر۔ چونکہ دینک بو شکلری متفکر انساندن زیادہ ہرکی انساندن فیدشقیریور۔

بورایہ قادر مددک ویا مخیل اولان اعتقادک یالکیز موضوعنی تدقیق ایتدک۔ عجبا معتقدک حس ایتدیکی شی نہ در؟ یعنی ابتدائی اولان بودورده حس دینی ترکیب ایدن عنصرلر نہ لدر؟ بونلری مہما ممکن کوسترہ لم:

۱۔ دینی حسدہ ہرشیدن اول تدہشدن مہم خلدجانلرہ قادر قورقوہیجاننک مختلف درجہ لری واردر۔ بوہیجانی تولید ایدن شی: مجہول، اسرارلی، کوزلہ کورولوب اللہ طوتولماز، ایسترسہ اک بویوک انعامی و دیلہ دیکی تقدیردہ اک بویوک قہری ایقاعہ مقتدر بر قدرتہ قارشنی بسلہ نیلان ایمان در۔ مورخلرک تدقیقاتی کوستریوریورکہ ایلمک حس دینی، کوتوودہاش جینلرہ پرستش ایتمککہ تجلی ایتمشدر۔ بونی تعقیب ایدن دورلردہ ایسہ امر، بر عکس اولوب معبودلرک صفقی، «قوت» در۔

۲۔ دہا آزارزا اولان دیگر وصف، بر نوع تجاذب یا خود سہ نیاتی اولوب قورقوہیجانندن دہاضعیف بر حالہ بولنور۔ «رأس الحکمة مخافة الله» دستوری صورت مطلقہ دہ موافق حقیقت اولان برشی دکلدر۔ چونکہ قورقوہ او زاقلاش مق، فأجیح واستکراہ ایتمکدن باشقہ بر تمایل یوقدر۔ حالبوکہ حس دینیدہ اک بدخواہ بر قدرتی بیلہ یوموشاتہ رق

مرحمتی جلب ایتک امیدو و بنا علیه یالکز قاجق دکل ، برده صوقولق و صیغینق تمایلی واردرد. ایشته حس دینیک الابدائی شکلنده جنین حالنده بولونان بو تمایل ، بالاخره حسیات دینیه نك اساسی تشکیل ایده جکدر .

۳ . حس دینیک اوجنجی سجه سی، صورت قطعیده عملی و انتقاعی اولماسیدر. بو طرزده برحس دینی پک دار بر خود کاملنگ دوغرودن دوغرویه افاده سیدر . فرد ویا زمهره نك تحفظ سوق طبیعیسنه مربوطدر. بوحال، (سه رژی) نك ادعا ایتدیکی کبی هیچده مرضی بر علامت دکلدر. بالعکس حیات قاوغاسنده استعمال ایدیلان غایت طبیعی بر سلاحدرد. چونکه بو حس سایه سنده له وعلیهده اولان قوتلره قارشلی لاقید بولونلیور دیمکدر . بو دورلرده معبودلره یا بیلان آداق و قوربانلر، ابتدائی دینلرک نه قادار عملی و انتقاعی برحالده اولدقلمی کوسستر . سحر بازلق ، فالجلیق کبی شیلرده هب ابتدائی دینلرک یا شانیدی دورلرده جانی اولارق کورولمکده در . بودینی صنعتلر، یالکز معبودی اولامق ایچون یا یله ایوب بلکه بعض حیلله و هنرلره اونک قدرتی تسخیر ایتک ایچوندر .

۴ . نهایت حس دینی، اجتماعی بر سجه بی حأزدر ؛ تعبیر دیکرله تمایلات دینیه ایله تمایلات اجتماعی بر برینه قایناشمش و بروحدت تشکیل ایله مشدر. بو دورلرده هنوز نك ضعیف اولان دیکر کاملق تمایللری، حس دینیک بواجتماعی خاصه سندن استفاده ایدر؛ وحق ولایت بو سایهده تقویه ایدیلیر . باشوغلر ، راهلر ، سحر بازلر بر قدرت عالیله نامه اداره کلام ایتک سایه سنده رابطه اجتماعی بی ضبط و ربط آلتنده بولوندره بیلیرلر . مثلاً ابتدائی دینلر آراسنده برآموزج اولان آیین آجداد، بطنر آراسنده اتصالی تأسیس ایتک اعتباریله بر عنصر استقراردر . مشترک آیین و عبادت ، اجتماعی تساندک شیئی و مرئی بر افاده سیدر . حس دینیک بو دورلرنده هنوز دینی یمینلر موجود دکلدر ؛ چونکه دینی یمین ، حس دینیدن باشقه حس اخلاقی کبی بر عنصره محتاجدر . فقط بوکا مقابل ابتدائی دینلرده محلی ویا عمومی دیکر عادتلر واردرد . مثلاً همان بوتون بحر محیط سکنه سنده « تابو : Tabou » قدسیتی واردرکه بورالرده دین ، اخلاقی اولمقدن زیاده اجتماعی بر وظیفه ایضا ایتمکده در . مؤسسه لر، اعتباری عرف و تعامللر، دینی خشیت واسطه سیله محافظه اولتورلر . حس دینیک بوسویه سی، بزم آکلادینغمز اخلاقه کلیاً بیانجی در .

II

ذهنی حسلر مستنا اولمق اوزره حس دینی قادار ذکالک انکشافه مفتقر بر حس

یوقدر . چونکه هر دین بهمه حال عالم ، تکون کائنات ومه تافیزیک حقیقه بر ادراک مخصوصی استلزام ایدر . حسن دینیک ایلك دورلرنده بوادراک ، مخیله ساحه سنی کچه مه مشدر . حسن دینیک آنجق ایکنجی دوره سنده دینی موضوعلر حقیقه تأمل و تعمیم مله کله ری کورولمشدر . بوراده اشبو تأمل و تعمیمک ترقیلرینی ، یعنی آشاغیدن یوقاری به دوغرو قطع ایتمدیکی مرحله لی کوره جکز . دینی حیاتک بو دورنده ذهنی تکامل ایله حسی تکامل آیری آیری تدقیق ایلمک اقتضا ایدر .

* *

I . زهنی نظام . — ذهنی عنصرک تدقیقی اول باول ایکی به بولمک لازمدر : (۱) اولو مادی ، صوکره معنوی بر آهنگ کائنات ادراکی ؛ (۲) ثانیاً تعمیمک ، بی حدود کپرتلردن وحدته دوغرو تعقیب ایتمدیکی سیرمترقی درکه بونلک آیری آیری تتبع اولونمهلری لازمدر . چونکه هر ایکی تکامل ذهنی دائماً عینی زمانده حصول بولمادیکی کبی دائماً باش باشده اولمامشدر .

۱. ابتدائی انسان نظرنده هر شئیک جانلی ، هر شئیک کیفی هوس و آرزولره ، مقصدلره تابع وبالخاصه اسرارلی ، فوق المأمول اولدیغنی کورمشدک . بو دورده حاکم اولان ذهنیت ، دنیاده هر شئیک محتمل و ممکن الحصول اولدیقیدر . « کل شیء حی : Tout était animé » دستوری حدندن فضله مطلق و قطعی ایدی . متحرک اولان ، تحوله معروض قالان هر شیء ، یعنی موجوداتک تمامی دکسه ده اکثریت عظیمه سی جانلی تصور اولتوردی . موجوداتک بر قسمنده کورولن حرکتسزک ، استقرار ، ثابتیت ، عکس العملسزک دخی ابتدائیلک دن هنوز چیقممقده اولان انسانلرک ساده دل ذکالریته بر نوع الهام تأثیرینی اجرا ایتمش اولاییلیر . انظام و آهنگ فیکرینک ، تعصیردیکرله قانون مفهومک جهانیه ایلك تجلیسی ، محتملدرکه ذکای بشرک شاهد اولدیغنی مادی ثابتیت واستقرارک اثریدر . هر نه حال ایسه ، محقق اولان شوکه انسانلر ده پک ایرکندن طبیعتی جانلی وانسان کبی دوشونمکدن قورتوانغه باشلامشلردر؛ و بو باشلانغیچ شهبه یوق که علمک مبدأینه اشارتدر . بو کونکی عرفانزله حادثات طبیعیه نک تماماً استقراردن عاری اولدیغنی تصور ایتمک ، بزلر ایچون ، پک کوچدر . فقط بر وقتلر بویله اولمادیغنه دأر پک چوق وثیقه لر واردر . ابتدائی انسانلرک نظرنده طبیعی حادثه لرک چوغنی تصادفه تابعدر . حتی خسوف و کسوفی ده تصادفی برواقعه ظن ایتمکدن وقوعنده دهشت وخشیت ایچنده قالیرلردی الخ .

طبیعی حادثه‌ها را قارشی‌سند که ابتدائی ذهنیه دائر شایان دقت واقع‌ه‌ری کورمک ایسته‌بیلر بوفصلاک باشلرندة توصیه ایتدیگمز «Coblet d' Alviella» نك اترینك (۱۷۸ نجی حقیقه) سنه مراجعت [یاواش یاواش مشاهده وتأمل سایه‌سندة طبیعی حادثه‌لرده نسبت ثابت‌لر آرامق، آهنگ وانتظام فکرلرینی ادراك ایتك قابلیت‌لری باش کوستردی؛ واونسبتده حادثه‌لری تصادف واحتماله اسناد ایتك ذهنیتی آزالغه باشلادی. آهنگ کأثاته قارشی سزیلن بوفکر، یاواش یاواش دینی تلقیره اجرای تأثیر ایتدی. بونك نتیجه‌سندة مادی عالمك اداره‌سی برطاقم معبودلره اضافه اولندی. آرتق هر معبود، آهنگ عالمك بر ناظمی ایدی؛ وهر برینك حاکم اولدینی بر ساحة واردی. تکامل ذهنیک بو دوره‌سندة یولسان اقوامك دینلرده متضاد پرنسپلرک برلکده یاشادینی کورولور. مثلاً وجوب وضرورت اراده‌سی؛ مجرد، اسرارانکیز، غیرقابل تصور بر الوهیتده (مثلاً آریلرده «ریتا»؛ مصریلرده «ماشه‌ز»؛ چینیلرده «ناو»، یونایلرده «موارا» یاخود «نوموس» واخل کبی)؛ امکان ویاعدت محدودده اراده‌سی ده‌هابشری اولان، سناقی بولان وکندیله‌یه خاص بر ساحة حرک ایدن معبودلرده تشخص ایتدیله‌دی: یونانستانك اسکی معبودلری کبی. بونلر دخی بعضاً ایکی زمره‌یه آرله‌رق برنجی زمره: سحت، رفاء، ثروت کبی مادی ایلکلك احسانکاری؛ دیگر زمره دخی انسانلره خسته‌لق، قحط وغلا، غورطنه وبورالر مسلط ایدن معبودلر اولدیله.

چوق کچمه‌دن آهنگ کأثات فکرثی آهنگ معنوی فکرینی دوغوردی. بناء علیه اولجه ماده عالمی اداره ایدن معبودلر، بالآخره معنویات عمومیه‌نك اداره‌سینی درعهده ایتدیله. برنجی ذهنیتدن ایکنجی‌یه انتقال، آشاغیده کوروله‌جکی اوزره، حس دینیده مهم بر مرحله تکامل اولدی. پك اسکی اولقسه برابر الآن بقیه‌لری موجود اولان بوتوع معتقدلرک چوغی انسانلرده کی فسق وفسورک امراض ساریه، ظفیانلر، حرک نارضلر تولید ایده‌جکنه قاندرلر. بوتلقی، دوغرو یا کلیش، آهنگ مادی ایله معنوی آراسنده برمائلت فرض ایتك تصورندن ایلری کلمشدر. بوسیدن یوقاریده کوردیکمز سنایت مادیه، سنایت معنویه‌یه انقلاب ایتشدر. آرتق کوندوزلرک چینیلره کیجیلرک چینلری عینی زمانده اخلاقی وغیر اخلاقی شیلرکده چینلری یعنی ارشادجی ویا اضلاجی، خلاصکار ویا افسادکار چینلر اولدیله. بودورده تلوت ایمانیله اینلرک ظفر قعیسی محکم بر صورتده تأسس ایتدی. خلاصه معبودلره اولا قوت، صوکرانلر، دها صوکرانلر و... اضافه اولندی.

۲ : شیمی دینی فکرلرک تشکلهنده کیتدکجه یوکسه ان تعمیملرک اوینادینی رولی کوره لم .

تعمیمک مجرد بر صورتده دکلده واقعهلر و وثیقهلره مستند درجات تعالیسی تدقیق ایدلمک ایسته نجه اک کوزل استنادکاه ، لسانلرک تکاهلی ودها ایسی ، فکر علمینک تعقیب ایتهدی سیردر (قرون اولیدن بو کونه قادر حیوانانده یاپیلان تصنیف اصولارینک سیرینی تعقیب ایتمک کبی) . کذا عینی صورتله دینلرک تکاملنده مراجعت ایده بیلیرز ؛ چونکه بورادهده ، یالکیز موضوع باشقه اولمق اوزره ، تفکرک عینی اصولاری تطبیق ایدلمشدره . شو حالده بو باده کی مرحلهلری خلاصهً اشارت ایتمک کافیدر .

انسان عرقلرینک تجرید و تعمیمده کی قابلیتینک مساوی اولمادینی معلومدر . عرقلردن بعضیلری تجریدهده مشخص ساحه یی آنجق کجه بیلورلر ؛ بعض عرقلر ایسه منحصراً مجردات اوزرنده سرعت و سهولتله اوینایه بیلورلر . عرقلرده کی بولیاقت مساواتسزلنی کندیسی دینلردهده کوسترمکدهدر . اقوامک چوغی شیطاینپرستلک دوره سنی آشامامشلردر . بونلرک اعتقادنجه مشخص جینلر واردر و هر شیئی یاپان بونلردر . مثلاً اسکی چین ایمبراطورلرک دینی بویه ایدی (Tiele) . کذا تجریده آز متایل اولان رومه نلرک ایلمک دینلری دخی بوماهیتمده بولنیوردی .

ایوم بیله اولیه عشرتله واردر که مملکتلرینک بوتون آقار صولرینه براسم ویردکاری حالده بر نهری افاده ایده جک عمومی بر تعبیرلری یوقدر . بونی بولمق آنجق بر ترقی اثری اولایبیلر . دین ساحه سندهده عینی حال . تعمیم خصوصنده کی بر ترقیدن صوکرادر که هر آغاجک جینلری : اورمان معبودینه ؛ کذا بر نهرك مختلف جینلری : نهرك معبودینه تابع اولیور ... الخ بوضورتله فردی الوهیتلر یینه هبسنه فائق اولان نوعی بر الوهیت قائم اولیور .

تعمیم قابلیتک آز یوکسک دوره سنده ، مفکره ، دها اوزاق مشابهلری قاورایه رقی مثلاً بوتون صولر ، بوتون آتشلر و بوتون طوبراقلرک یالکیز برر معبودی اولیور . صوکر صولرک ، کوکابک وقاره لرک جینلری ، یونانستانده اولدینی کبی تک بر معبودک حکمی آلتنده طوبیلانیور : زه نوس ، پوسه یدون ، هه ستیا .

حادثات طبیعیه حقتده یاپیلان بو تعمیم عملیه سی ، آهنگ اجتماعی یهده انتقال ایدیور و بو صورتله علی الدرجات سمیه لرک ، عشرتله لرک ، ملترک معبودلری اولیور . دینلرک :

معضل و حتی بحق تعضو ایتش اولدقلری حالده ، نه قادر اوزون برمدت ملی ماهیتده . قالدقلری معلومدر . نیته کیچ بر ملتک معبودی ، اونک یکانه حامیسی ، حارسی ونکههانی . ایدی . ملت حدودلرینک فوقنده کی عالمشول دینلر ، فتح والحاقلرک وبالخاصه نظریات فلسفیه نیک ازیدرلر .

دینک بودوره تکاملنده اولیه الهی درجه وطبقه لر واردرکه بونلر برطرفدن فرد ، نوع وجنسارک مفکوروی درجه وطبقه لرینه ؛ دیکر طرفدن بشری جمعیتلرک درجه وطبقه لرینه مائلدرلر ؛ یعنی الهلرک درجه وصفلری ، بشری آموزجلره کوره تشکیل وادراک اولمشلردر . مثلاً وه دایه منسوب هندیلیرک آنارشینیسی ، کتاب مقدسلری اولان « وه دا » اساطیرنده ؛ اسکی مصرده بکلکی ، منسوب اولدقلری دینده منعکس اولدینی کی یونانیلرک « زه نوس » معبودی ده « نیشیل » ک تراژه دیسنده کی « آغامنون » ه بکنزه مکده در الخ

الحاصل دینه بیلیرکه حکومت الهی نیک موده لی ، جمعیت بشریه اولمشدر . « [۱]

روح بشر ، دینی فکترلرده وحدت مطلقیه واصل اولمازدن اول ، قطع ایدله می . ایجاب ایدن دها برحوق مرحله لر کورمشدر . فی الواقع بو آرا دوزلرنده متعال برمعبود ادراک اولنیورسه ده بومعبود آنحق تحت اداره سنده بولنان دیکر معبودلره ایش کوره بیلورم . بالطبع بوکا « وحدت الوهیت Monothéisme » دینه مز ؛ بو ، آنحق « نیک بوتلی Monolâtrie » لقدر . خالص وحدانیت ، مه تافیزیک بر ذهنیتک فتح ایتدیکی بر مفهوم اولوب حادثانده تالی سبیلردن سبب اولینه چیقمقدرکه بو ادراک آرتق خلق شعورینک کشف وحدس ایله بولاییله چیکی بر شی دکلدر .

الوهیت ذهنیتنده کورولن بو متعال تعمیملر ، دینی شأینلردن طوبیلاشمش واقعه لرک بر تابلوسیدر . یوقسه بوتون ملتلرک بوتکاملدن سیسته ماتیک برصورتده کچمش بولندقلرینی ادعا ایچوروز . اولیه قوملر واردرکه هنوز دینی تعمیملرک ایلك مرحله سنده درلر . بر قسم قوملر ایسه بو مرحله یی آنحق کچه بیلمشلر ؛ بر طاقی ده برقاچ مرحله یی برصیچرایشده قطع ایتشلردر . خلاصه دینه بیلیرکه دینی فکرلرک تماماً عینی ماهیتده تکرر ایتش ایکی تکاملنی کوسترمک ممکن دکلدر .

[۱] بو بایده تفصیلات آتی ایسته یئر « Manuel de l'histoire des religions » نام اترک (۱۵۳-۱۶۳) نجی صحیفه لرینه مراجعت ایله مه لیدرلر . اترک مؤلفی « Goblet d'Alviella » در . « الهی دره بکلک ، مصرک ایلك دینی اولدینی کی سیاسی دره بکلک دخی مصر تاریخک ایلك واقعه لرندندر » (Mapero) نیک تاریخ قدیم . Hietoire ancienne « نام اترندن » الهیات مجموعه سی صانی ۱

II. تأثری نظام . — حس دینی، ایکی غامدن ترکیب اتمشدر دیرلر که بک دوغرودر . بوغاملردن بری قورقو اولوب مزعج و ازیمچی حالردن مر کبدر . مثلاً تدهش، خشیت، خوف، تعظیم، حرمت تأثرلری اولوب بوغامک باشلیجه تکامللرینی تشکیل ایدر . ایکنجی غام ، رقت هیجانک مقامی اولوب حیرانی ، اعتماد، محبت و وجد کبی لطیف و انشراح اور حالردن ترکیب ایدر . بری برحس تابعیت افاده ایدر ؛ دیکری وحدت متقابلیه قادر منجر اولان برحس تجاذبه ترجمان اولوز .

حس دینیک تکاملنده حاصل اولان ایلیک تحول ، ایکنجی غامک برنجی به غلبه سیله اولوز . حس دینیک عناصرینی تشکیل ایدن مذکور ایکی هیجان آراسنده کی نسبتک دیکشمه سی ، بالتیجه تولد ایدن هیجانک ده ماهیتی دیکشدر . بو تکاملی ، ساده جه بدخواه معبودلره مربوط قالان دینلرک تدریجاً زائل اولماسنده کورمشدک . بوسویه ده کی دینلرده اولان انسانلر ، بالاخره حیوانلر معبودلر نامنه قریان ایدیلیردی که بالاخره بونلر قالدقرق یرلرینه یالکیز عرض عبودیت آیینلری قائم اولمشدر .

بک مهم اولان ایکنجی تحول ، حس دینی ایله حس اخلاقیک ائتلاف و تشارکی نتیجه سی اولوب بونلرک آره لرنده او یله صیتی بر وحدت حاصل اولور که آرتق چوق کیمسه لر بو ایکی حسک وحدتی الزم و غیر قابل افتراق اولارق قبول ایدر . حال بو که حقیقتک بویله اولمادیغنی و حق حس اخلاقی بی حائز اولمایان دینلر بولندیغنی یوقاریده کورمشدک . انسانلرک ابتدائیلک زمانلرنده حس دینی ، خصوصی بر شکل تأثر ایدی . حس اخلاقی ده تأثرک باشقه بر شکلیدر . یلیک دینلر منحصرأ طبیعت پرست ایدیلر . اخلاقی دینلر بالاخر حصول بولمشلردر . مبدأه حس دینیک حس اخلاقی به یالکیز یابانجی دکل ، حتی ضد اولدیغنی کوستره جک بر یقین واقعلر واردر . از جمله اسکی یونان فیلسوفلرینک زمانلرنده حکمران اولوب ابتدائی بر ناتورالیزمدن چیقمه و افسانه لرله مشبوع اولان دینه قارشى چایدقلمی آجی تنقیدلر معلومدر . بو ، او یله بر دین ایدی که نه معتقدلری ، نه ه فیلسوفلر اونی بر درلوا کلایه میورلردی . بو کونکی جنائیاتجیلر ، آفته لرله اک غدار جانیلرک زهد و تقویاه طأد هیچ بر فعلی اصلا استخفاف اتمه دکلرینی کوسترملردر . بونک سببی حس دینیک منبع و منشأک اساساً خود اندیشلک اولمسندن و فردی سلامتدن باشقه بر شیئی دو شونمه مسندندر . [۱] حس اخلاقیک حس دینی به انضمامی آنجق تام بر تکامله مظهر [۱] بر اها السپلرندن برنده بوذهنیت بوتون صائیدله افاده ایدلشدر : « ای سکا دائماً دولو

اولان بویوک دینلرده حاصل اولمشدر : متلا (وهدا) دینه نسبتله براهما بودا مذهبلری ایله بنی اسرائیل پیغمبرلرینک دینلری وحقی اسکی یونانستانده « Mystères » مذهبی واح دینلرده حس اخلاقینک انضمام ایتمش اولدینی کورولور . آرتق بودینلرده اخلاقی نیتک معبوده یاسیله حق اک بویوک آداق وقوریان اولماسی لازم کلدیکنه اینایلمشدر .

دینلرک چوغی ، بشرک قدری کبی بویوک برمسئله ایله علاقه داردر . حس دینینک کندی تاریخنده طبیعتپرستلک و اخلاقپرستلک اولق اوزره کچبر یی ایکی دوردن دخی آکلاشله یلمیرکه حس دینی ایله حس اخلاقی منشأ اعتباریله یکدیگرلرندن بالکلیه آیری تظاهرلردر .

انسانلرک عقباده فعللرینه کوره قارشیلانه جقلری فیکری ، دینک ایلك دورلرنده اصلا یوقدی . آخرت حیاتی دنیا حیانتک بر تمادیسسی ویا قویبه سی کبی بعضاً عینی ، بعضاً دها ایی ، چوق کرده دها فنا تصور اولوردی . هومهر ، « اودیسه » نام شاه اثرنده [اترك اون برنجی فصلنه سراجعت] بوابدائی اعتقادک پک جانلی بر تصویرینی اترك قهرمانی اولان « آشیل » ک شکایتلرنده کوسترمشدر . دیاده اسیر ، افندی ، باشبوغ ویا قرال اولانلر آخرنده عینی شیلردی . حتی بعض قوملر آریستوقراتلره قارشى بسله دکلری خرافه لری آخرنده عکس ایتدیره رک لایموتلنی آنجق باشبوغلرینه احسان ایتشلردر .

دینک ایکنجی دورلرنده انسانلرک آرتق فعللرینه کوره محاسبه ایدیله جکلری و آخرنده کی قدرلرینک آنجق بومیزاندن صوکر ا تعین ایتسی لازم کله چکی دوشونلشدر . بوزهنیتده کی آخرت حیانتک تفلیرلی : موقت ویا دائمی اجر ومثوبات ، یوقاریدن آشاغی ویا آشاغیدن یوقاری استحال ویا خلاص تام (نیروانا) واح اولق اوزره متنوع ایسه ه هپسی اخلاقی برمفکوره به استناد ایتکده در . بوادرک ، اولاسکی مصریلرده تجلی ایدیور [یوم حساب وفکر ارواح ، اک اول اسکی مصریلرده کورولمشدر .] از جمله هر مویانک تابوتی ایچنه قونان « اولولر کنانی » نده مرحومک اللهه قارشى یابدینی بوتون ایلکلرله اجتناب ایتدیکی بوتون کوتولکلر تعداد اولنوردی . دیمک که آرتق انسانک یابدینی نذر وقربانلردن دکل ، آنجق فضیلتلرندن بحث اولونیور .

کیدن فداکارلی کفهسی ! اورایه اوج ؛ فقط یه ایچه دول وکل ! قوت وزنده لکارمزی آچهلر کی مبادلده ایدلم ؛ ورکه ویرهیم ؛ کوندرکه کتیرهیم . « دها کوزل دیگر بر الهیده : « برسته خنالق یابیدق ایسته نجه معبود (سوریا) یه شویله سویله نیر : اوکا وورکه سکا ندریمی باهیم ؛ (سوریا) ده اوکا ووزور و آداغنی آلیر . « (Barth ک « هندک دینلری : Les religions de l' Inde » نام اثرینک ۲۵ - ۲۶ نجی صحیفه لینه سراجعت .)

III

بودورده حس دینی آرتق کماله واصل اولدیغندن بوندن بویله انحطاط ایتمکدن باشقه چاره سی قالماز. بوسیدن حس دینیک اوچنجه دوری بزی چوق توقیف ایده بیله جک کبی دکلدرد. بودوری بردستورله افاده ایتک لازم کلسه دییه بیلیرزه آرتق حس دینیده کیتدجکه آرتان و حاکم اولان شی، ذهنی عنصردر؛ (یعنی دین، بعدما کیتدجکه معقولانه وجذریلکه دوغرو یورومشدر) تعبیر دیکرله تأثری عنصر لر پیدر پی غائب اولارق ذهنی حسلرله یاقلاشمش و نرایت حس دینی، بر منی ذهنی به منقلب اولمشدر .

مفکرمک و وحدته دوغرو اولان حرکتی، حدقواسی اولان صاف بروحدت الوهیته واصل اولدقدن صوکر الوهیت مفهومی، کلامیاتیجیرله مابعدالطبیعه جیلر سایه سنده اینجه لکجه اینجه لیور واک نهایت سبب اولین ویا مفکوره اخلاقیه یه ویا خود هر ایکسی جامع برحاله منجر اولارق اصلا ایریشیله من و آنجق سه زیلیر بر مفکوره حالنده تصور اولونیور. الحاصل بو تکاملک منطقی، ضروری و غیر قابل اجتناب نتیجه سی، حس دینیده کی عنصر تأثرینک ضعیفه سی اولیور. بونک ایچون آساعیده کی مطالعات بر قانون کبی وضع اولنه بیلیر :

ادرا کدن خیاله، خیالدن مفهومه کچن حس دینی، هیجان عنصرلینی متمادیا غائب ایتمشدر؛ یالکیز بو تأثری ضیاعلرک مزاجلره و فردی تنوعلره تابع اولدقلرینی اونو تمامق لازمدر. چونکه کتابک برنجی قسمنده اوزون اوزادی یه ایضاح ایتدیکمز وجهله تأثری حالری الک چوق فیزیولوژیک شرطلره تابعدر. واقعا ادراکده، معضل و کثیر بر طاقم شرائط عضویه یه تابعدر. خیاله کلنجه بونلر ایکی صنفدر: برنجیسی، صایقلامق درجه سنه قادار واصل اولان شدتلی و کشف بر تخیلدر؛ دیکری صوغوق و طونوق بر تخیل اولوب اشیانک علی العاده بر شه ماسندن باشقه بر شی دکلدرد. بو اعتبارله برنجیسی ادراک، ایکنجیسی مفهومه یاقلاشان بر حالدر. حس دینی، نهایت صاف بر مفهوم حالنه کلنجه آرتق شرائط عضویه یه اصفری بردرجه ده تابع بولونیور. بناء علیه حس دینیک بو اوچنجه دوره سنده تام معنا سیله حس دینی قالما یوب رینه قورقونک بر پس زنده سی حالنده اولارق مهلم بر لامرک هر معنی ایله ایکنجی دوره ده حاکم اولان محبتک بقیه سی اولارق بر نوع مفکوره مابعدی قالیر .

بوفکری ده آچیق و ساده سویله مک ایسترسه کی دییه جکزه که: حس دینی، اوچنجه دوره ده بر فلسفه یینه اولمغه مایلدرد. بناء علیه دینک ماهیتی آرتق دیکشیور دیمکدر. چونکه

دین ایله فلسفه دینه ماهیه آری آری شرایط روحیه تابعدر لر . فلسفه دینه ، محاکمه ایدن عقلک نظری بر بناسیدر . دین ایسه بر زمره ویا بویوک الهامی بر فردک اثری اولوب انسانک دوشونن وحس ایدن بوتون وارلغنی محیطدر . بو تفریق ، موضوعی بتویره خادم یک مهم بر نقطه اولدیغندن چوق دقت ایدلسی لازمدر .

بوتون بویوک دینلرک منتهای تکاملارنده قبلی قیریق یاران و آنجق فیلسوفلر طرفندن ایریشیله بیلن بر مه تافیزیکه انقلاب ایتدکلرنی کوسترمک پک قولایدیر . بی طرف اولق و کیمسه بی رنجیده ایتمهک ایچون مثالر منزی اسکزی زمانلردن آلام : هندستانده « ودا : Vedas » لرك ناتورا ایزمیله باشلایان دین ، تعضو ایده رک براهانیزم ایله اجتماعی و اخلاقی بر شکل آلیور ونهسایت « Bhāgavad gita » ایله متعال بر مفکوره جیلکه واصل اولیور . آشنای به [۱] نقل ایدیلن بر پارچه بی اوقونجه بونک بر دینی یوقسه مه تافیزیک خیاللرینک احتشام ورو تقیله اک کوزل بر شعر فلسفیمی اولدیغنی تعیینده انسان جداً متردد قالیر . بویله بر مذهب ، حقیقی بر دین اوله بیلیمک ایچون تشخیص وانکشاف ایتک احتیاجنده در . فضله اولارق کله لر اوزرنده مناقشه ایتمهک و شوکا دین ، بوکا فلسفه دینه دییه رک عندی بر قرار ویرمهک ایچون مسئله بی شیئی : objective بر شکلده وضع ایده بیلیرز . دینی تفکر ، نه آیین ، نه ده عبات کبی شیله تحمل ایتمورسه آرتق بر مذهب فلسفی اولمش دیمکدر ؛ یعنی خارجی و اجتماعی بوتون اوصافی غائب ایتمش بر دین ، دینلرکدن چیقهرق فردی و فلسفی بر اعتقاد اولمشدر . اون سکزنجی عصرک « ده ئیزم : Déisme » ی ایله بوکا سمائل تلقیر بوقیلدندر . بوراده حس دینی ، هیچ دینه جک درجده بر رول اوینامقده در .

مع مافیله ذکاک ایجه لیدیکی بوزمانلرده حس دینیک حقوقنی بسبوتون غائب ایتدیکنه دقت ایتیلیر : تصوف : Mysticisme دینلن شی ، حس دینیک بر انتقامندن باشقه بر شی دکلدیر . کالته واصل اولمش بوتون بویوک دینلرده اعتقادک ایکی عنصری اولان معقولات ایله حسیات آراسنده کی ضدیت ، دوغما تبکله میسته کلرک چار پشمه لری و مخالفتلریله عیان

[۱] بوزلرجه پارچه دن بر دانه سنی انتخاب ایدیورم : بن [Krishna سوبلیور] بو شکلده آکلاشیله جق کی دکلم ؛ چونکه جزء لایتیز بلرکک ایجه سندن ده ایتیم . بن ، کونش وقرده کی حنیام ؛ ظلمت لک چوق ماوراسنده بر مشه لک ایشیغی و حزمه لهن هر شیک بر حزمه سی ، ائیرده بر صدا ، طوبراقرده بر رایحه ، موجود اولان هر شیک ابدی بر تخمی ، هر شیک حیاتییم . هر شیک خلبنده بر حکمت کی اوطوران بن ایم . بن ، ایبلک ایلدیکییم ، هر شیک مبدأ ، منتهأ ، وسط وابدی ، دوغوش و اولومی بن ایم . «

اولم شد. تاریخ، بونلرک بر لرینه قارشى کوستردکارى منافرتلرله دولودر. مثلاخر سنیانلغده «عرفانیه : Gnostique» لرله [طبیعت وصفات السیهیهی الی مکمل بر صورتده بیلدکلرینی ادعا ایدن بر فلسفه زینیه] قرون وسطا وانتباه دور لرندن طوتکرده دینی، بر عشق محض کبی تلتی ایدن ۱۷نجی عصر لرله کلنجه به قادر بوحال کورولمکده در. دیگر دینلرده عینی شی واقع اولم شد. حتی اسلامیت کبی وحدانیت الوهیته صاحب بر دین بیله بوقانون مشترکدن قورتولاماش، ایچنده بر چوق تصوف طریقتلری باش کوستر مشدر. بونلر تبیع ایدیلجه کورولور که زمانلر، مکانلر، عرقلر و اعتقادلرک تخالفنه رغماً متصوفلر، دوغما سکلرک قطعیتی حکملرندن پروا ایتیره ک هینسی برعائیهی آ کیر مقدمه ویکدیگرینه بکیزه مکده درلر. الیوم بونلری آیران شی محاکمه ایسه، برلشدیرنده حسدر.

* *

دینی هیجان عیبا بر هیجان نامیمیر؟ ایشته بوراده تدقیق ایدیلجه ک مسئله. بومسئله نک اوزرنده دورمق زحمتی اختیار ایتمه مزک سببی دینی هیجانلرک رجوق مؤلفلر طرفندن ذهنی حسلرک بر تنوعی کبی عد ایدله سیندیر. بونلر نظر نده دینی هیجان، تأثری حیاتلک الی حرارتسز بر شکلیدر.

بیلوروز که هیجان تام دینه بیله ک بر حال، منحصرأ روحی حاللردن ماعدا برده عضوی صدهی احتوا ایدر؛ و هر عضوی صدمه ده به حال شو ایکی تشوش عضوی واقع اولور: (۱) دوران دم، تنفس و دیگر وظائف عضویه تغیرلری؛ (۲) اشارتلر و افعال ایله افاده ایدیلن حرکتلر. بونلر اولما یجه هیجان دکل، یالکیز ذهنی بر حال واردر. شیمدی حسن دینی عیبا بو ایکی شرطی احتوا ایدیورمی؟

۱: حسن دینی، بهمه حال فیزبولوژیک حادثه لرله مترافق اولور و هر هانکی بر حسن کبی عضویتزه قادر نفوذ ایدر. بناء علیه حسن دینی دخی حیاتی قبض ویا انبساط ایتدیرمک کبی ایکی عنصر حسیی دایما محتویدر. او حاله حسن دینیک بو عنصر لرله اولان فیزبولوژیک مناسبتلرینی خلاصه کوزدن کچیره لم.

قبض، قورقو هیجانیه قرابتدار بر فعل حیاتی اولوب شدید شکللرنده قورقو ایله تماماً قاریشمقددر. نیته کیم مقدس بر معبده کیرن بر معتقدده صارارمق، تیره مک، ترله مک، اوشومک، دیل طو تلق کبی حاللر کورولمورمی؟ ذاتاً آله قورقوسی تعیری ده بوکا دلالت ایتیمورمی؟ انبساط ایسه عشق و محبت هیجانیه قرابتدار بر فعلی حیاتی

اولوب برلشمکه، صاحبیتہ سائقدر. تاریخٹ همان مردورنده صنعی بروجده حاصل ایتمک، یعنی تآله ایتمش کبی اولوق ایچون فیزولوژیک واسطہ لره مراجعت ایدلمشدر .

بونک سافل شکلگری ده واردر . مثلاً رقص واسطہ سیله میخاییکی بر مستی حصوله کتیرمک، ابتدائی اقوامی ملهم ایتمکک بک مؤثر اولان تهمپولی بر موسیقی قوللانمق کبی . برده فی الحقیقه زهرلی مسکرات ایله تولید مستی ایدن دینلر واردر . بودینلرده مسکرات واز جمله شراب مرغوب بروجده واسطہ سیدر . آناطولینک بک اسکی اقوامنده کی دینی آیدینلرده قانلی واسطہ لره استعمالی بک شایعدی . حس دینیک فیزولوژیک حادثه لره ترافق ایتدیکنی قرون وسطاده وحقی زمانتک « فقیر » و « درویش » لرنده ده کوره بیلیرز .

دها آز مادی اولان علوی شکلگرینه کلنجه : بونلر ، حاجیلرک یکدیگرینه قارشی یابدقلمی مشترک تنبهار و تهییجلر ؛ شہوی عشق له میستیک عشقک محبوبلرینه قارشی قوللانندقلمی لسان عاشقانه آراسنده کی التباس و مقارنتلر اولوب هپسی وجد و هیجان دینی حصوله کتیرمک ایچون طبی ویا صنعی وسائط عضویه به مراجعت ایدلدیکنه و بناءً علیه حس دینیک هیجانلر کبی عضوی تعیرلر له مترافق اولدیغنه دلالت ایدر .

بوواقعه لره کافه سی معلوم اولدینی کبی آرزو ایدلدیکی تقدیرده تاریخدن دها بیکلرجه مثال کتیر یله بیلیر . بو واسطہ لره مراجعتی بر ضلالت عد ایتمک هیچده دوغرو دکلدر . وهله اولاده ضلالت کبی کورونن بوحر کتلمر، شدید بر هیجانک بمرم شرطلر ننددر . بعضیلرنده دلیلک قادر واصل اولما سی مقام اعتراضده سرد اولنه ماز . چونک بوتون شدیداً تضارک عاقبتی همان همان عینی حالدر .

۲ . حس دینی ، طرز اداسی دیمک اولان عبادت و مناسک مخصوصه یاه دخی شرط مادیه مر بوطدر . عبادت و مناسک بر چوقلمینک ظن ایتدکاری کبی خارجی ، صنعی و عارضی شیلر اولما یوب بالعکس اشیانک ماهیتدن مشتق و کندیلمکندن صادر اولمش جز کتلمدر . کوچوک بویوک بوتون دینلر ، ادراکلر ، خیاللر و مفهوملره مر بوط بر اعتقاد اساسیدن متشکل بر عضویتدر . بو عضویت ، بالآخره اکتساب ایدیلان نالی معلوماتله کتدکجه تکامل ویا انحطاط ایدن جانی برکل کیددر . ایشته بوعضوی سجه درکه مثبت دینلری یا شامایان و اصلاً یا شامامش بولان منحصرأ نظری و مه تافیزیک تصورات و مفهوملردن آیر بر . حیوانی عضویتلر و انسان ناصیل اضافی ، یعنی عوامل خارجیله ایله مناسبتدار بر حیاته صاحب بولونیورسه دین دخی ، بر عضویت کبی ، انسانک تابع اولدیغنه

کوروپور که حس دینی، بوتون فیزیولوژیک اظهار لریله مکمل بر هیجان عرض ایدیور. جوکا رغماً مؤلفارک چوغی حس دینی ذہنی حساسر میسانه ادخال ایتکده بر بآس کورمیورلر. فی الواقع حس دینی، دینک الہ متکامل شکلرندہ، ذہنی برحس حالته منقلب اولاروق آرتق اسکی حرارتی غائب ایدیور و آنجق عقلک بر موضوعی کبی قالیور. حس دینی، الہ یوکسک شکلرندہ اولدیغی کبی الہ ابتدائی شکلرندہ دخی بر احتراصه منقلب اولایلیور. بو تقدیرده عنود و شدید بر طرفکیرلکه پیوسته اولدیغندن، تعصب دینی دنیلن حالی اکتساب ایدیور. تعصب دینی ایله دلیلک آراسنده آنجق بر قومشو قاپیسی وارد، فقط دلیلک دکلدر. بو احتراص، باشلی باشنه تدقیق اولنمغه لایق اولدیغی کبی یوبابده و نائق دخی اکیسک دکلدر. تدقیق اولوندیغی تقدیرده شوایکی نتیجه چیقاریله بیلیر:

۱. تاریخی وثیقلر کراراً تأیید ایدرلر که حس دینی ایله حس اخلاقی تماماً آری ملتشاره مالک و یکدیگرندن مستقلدرلر. مثلاً دین محاربه لرندہ یابیلان قتاللره منافقلره: Les dissidents. قارشى اجرا ایدیان اشکنجهلر ورؤسانک قتللری کبی حرکتلرک مستحسن کورولمسی، حس دینی ایله حس اخلاقینک قوتلرینی عینی منبعدن آلمادقلرینه یک کوزل شهادت ایدہ بیلیرلر. یالکیز قابل انکار دکلدر که حس دینی ایله حس اخلاقینک تماس و حتی ذویان نقطه لری یک چوقدر. بونکله برابر طبع بشرک یکدیگرندن بالکلیه آری تمایللرینه تقابل ایتملری اعتبارله اساساً و ماهیة بر لرندن تماماً آیردرلر. هله حس دینی، هیجان شکلندن چیقوبده احتراص شکلنه کیرنجه بو آریلق ده بارز اولور. محترص، یعنی متعصب بر دیندار، بر عاشق کبی بی رحمدل. بشری وظیفه و واجباتک چوق فوقده وظیفه لره و بونلرک مشروعیته او درجه مؤمندر که بو وظیفه لرک خارجه چیقانلری هیچ بر صورتله مسامحه ایتهمک واک آغیر جزا و اشکنجهلره معروض بر ارق لاونک نظرندہ محض خیردر؛

۳ حس دینی، طوبلایان، برلشدرن، اجتماعیه بسمبره بر تمایلی حائردر. ناصیل که داخلی و خارجی منفعتلرک برلشمسی مدنی برلکی وجوده کتیریورسبه وحدت اعتقاد دخی دینی برلکلی خلق ایدر. دینی و مدنی برلکلرک هر ایکسی ده منافقلری کندی بنیه سی خارجه آنا؛ و خارجه کی دوشمانلرینی قارانمغه چالیشیر. بر جمعیتک شرائط موجودیتنه قارشى مبهم ویا واضح بر صورتده اکتساب اولونان شعور، یعنی تحفظ و بقا سوق طبیعیسی لاونک اخلاق و طرز حرکتک بر مسیپی اولور. از جمله مدنی جمعیتله یکو وجود اولمش

هلی دینلرده اهتدا ایتدیرمک غیرتلیری یاپک ضعیف ویا هیچدر . مثلاً اسکی یونانلیلر ، فارسلیلری ؛ رومالیلر ، غولوالیلری اهتدا ایتدیرمکه یلتمه دیلر . حال بوکه اولاملق ، خرسیتیانلق ، بودیلک کبی عالشمول دینلر ، ملیتلر خارچنده وفوقنده بسبتون باشقه بر جمعیت تشکیل ایتدکلرندن اعلائی کلمه اللهه ، یعنی توسع اجتماعی به فوق العاده اهمیت ویردیله ؛ و بونی عادتا یکانه هدف اتخاذا ایتدیله .

IV

هردرلو دینی اعتقادلرندن محروم قوم و قبیلله مرچود اولوب اولمادینی چوق مناقشه ایدلش بر مسئلهدر ؛ والیوم خلی مشکو کدر . چونکه اولا اجنبی سیاحلرک بوقبل وحشی جماعتلر ایچنده محصورقاله جقلری اسرار انکیوز وضعیتلری دوشونملی ؛ ثانیاً روحیات خصوصنده بضاعلری فقیر اولان سیاحلرک ، دین ده نیجه بونی بهمه حال منتظم و متکامل ایتلرله مترادف برشی عد اتمک خصوصنده کی ذهنتلرینی نظر دفته الملی در . مسئله تحقق ایتسه ده یک ضعیف بریمتی حائر اولاجقدر . چونکه بشریتک الک سفلی نمونه لرنده تصادف اولنه ییلن بر حال اولاجقدر . [۱] برده شومسئله وار : عجبا دینی حسلردن تماماً محروم فرولر وارمی ؟ آحق ، وابدلرله تربیه کورمه مش صاغیر و دیاسزلر بالطبع موضوع بحث اولمازلر . فردلردن مقصد ، دینی هر هانکی بر جمعیتده یاشایان طبیی انسانلردر . فی الواقع بو باده قطعی بر قرار ویردیله جک تدقیقات و مشاهداته تصادف ایتسه ده حس دیندن تماماً محروم فردلرک بولونه جغه آچیجه سنه مایام . و بو محرومیت ، حس اخلاقیده موضوع بحث اولان عمای اخلاق *la cécité morale* یی آ کدیران بر شی اولاجق ، و آنجق فردک تأثری حیاتنده کی بر بوشناغک موجودیتنه دلالت ایده جکدر . چونکه بر جمعیت ایچنده یاشایان بر فردک افکار دینیه نک موضوع و معنالرندن تماماً بی خبرقالما سی ممکن اولامایه جقندن بو نقصان آنجق تأثری حیاتنک بر قصورندن تولد ایتش اولاجقدر . آ کلاشیلان بویله بر فردک دماغنده دینه عائد بوتون شیلر بر یابانچی کبی یاشیور ؛ هیچ بر تمایل ویا هیجان او یانیدر مایه رق ادراک اولونیور ؛ فقط اصلاً حس ایدمایور .

[۱] بو مناقشه یی مفصلاً کورمک ایسته ییلر « Taylor » ک « ابتدائی حرث : Primitive Culture » نام اثرک برنجی جلدینک ۱۱ نجی فصلنه و « Rville » ک « غیرمدنی قوملرک دینلری : Religions des peuples non civilisés » نام اثرینک (برنجی جلدینک ۱۰ نجی صحیفه) سی ایله ما بعدینه مراجعت .

حس دینیک انصافسز بر احتراصه منقلب اولایله جکینی یوقاریده سـویله مشدک ؛ حال بوکه بوحدوی دخی کچهرک مزمن و مرضی بر شکل آلدینی ده واقعدر . امراض عقلیه عالمری نظرنده دینی جنت، باشلی باشنه بر مرض اولمایوب آنحق بر علامتدر . بعضاً منفرد بولمقله برابر اکثریا صرعه، ایستهری ویا هـ لاقولی حاللرله مترافی بولور . حس دینیک بومرضی شکلی، روحیاندۀ، طبیعی حاکم رمتیمی کی تدقیق اولونور . روحیات اعتباریله تظاهراتی شو ایکی صنفه ارجاع ایده بیلیرز : ازیجی شکلر، طاشیرتجی شکلر . I . ازیجی شکلر، آنحق مه لاقولیک بر وسطده انتاش و تنمی ایده بیلیر . فینلوزیک علامتلی ، دفعاتله توصیف ایدلیکی اوزره ، حیاتی افموله لک تناقصی والحدر . تأثری علامتلی ده قورقودن تدشه قادر احتوا ایدن بوتون صفحاتی حائردر . ذهفی علامتی مزعج بر فکر ثابتدر . دینی جنتک تعقیب ایتدیکی استقامت ، فردک سجیه ، تربیه ، محیط، زمان وشکل اعتقادینه تابعدر . مثلاً مقدراتک اولجالحوح محفوظده یازیلی اولدیغه ابسانانلر ، « غیر قابل تعمیر » بر قصور ارتکاب ایتدکربنه ذاهب اولارق دائمی صورته معذب اولورلر .

بونک ایلاک شکلی ، ساده جه دینی برمه لاقولیدر که مصابی اولان کیسه کندینی دائماً مجرم ، کناهکار ، عاصی ومحکوم عد ایدر . بک صیقیتیلی و وسوسه لی اولان بو حالده فرد ، مخیل قباحت وجنایتلرله تألم ایدر . بر طرفدن قورقو، دیگر طرفدن حب نفسک منفی شکلی اولان محویت وذلت هیجانلری ایچنده در . مشعور ویا غیر مشعور بر محاکمه ایله تذلیل وتحقیر نفسه قادر کیدیلهرک ضعیفلامغه ، محتاج مرحمت بر حاله دوشمکه باشلانیر . زهدوتقوی، دوعرو یا کلش، هر نه قادر اخلاقی سبیلره مستندتلی اولونور . ده اساس اعتباریله ، بوفانی ذیاده اولسون، فردی کوچولمک احتیاج مرضیسنه مبتیدر . معلومدر که زاهدک ودرویشلکده نفسه اذا بر فضیلت صایلیر . حال بوکه زاهدک ، حس دینیک مرضی شکلندن باشقه برشی اولمایوب سالککری طرفدن بومساکه عطف اولونان قضیلت اخلاقیه، ثم التدارک بر تسلی نفس قییلندندر . حتی بومساکده اذای نفس، افنای وجوده قادر واصل اولایلیر .

ایکنجی شکل، شیطانی برمه لاقولی اولوب بومرض روحی به مبتلا اولانلرک بر قسمی کندیلرینی جین وشیطانلرله محاط کورورلر ؛ بر قسمی ده بونلری کندی روحنه کیرهش

ظن ایدر لر . بونک ایچون زواللیلر دائمی بر صایقلامه و هذیان ایچنده در لر . او حالده که غیر قابل مقاومت بر صورتده شیطانلرک سسلرینی ایشیدیر کیدر لر .

II . حس دینیک طاشیرتیجی شکلری ، محبتدن اشتقاق ایدر . بونلرده مسرت و بعضاً مهغالومانی (داء تکبر) حالی بارز اولوب عین زمانده بدنی و روحی قوتلرک، جزئی ویا کلی ، ترایدلری واقعدر .

بونک موقت و بالذنبه منفعل برشکلی ، وجد : l'extase حالی در . خارجدن باقیلنجه حس و حرکتی ابطال ایدن دواء الجمود : Catalepsie تسمیه ایدیلن خسته لغه بکزه ر . حال بوکه بوندن فرقی حرکی جهته در . وجده طوتلش کیمسه ، تماماً بی حرکت قالمش دکدر . بالعکس قیملدانیر ، یورور ، قونوشه ییلیر ؛ سیماسی خصوصی بر معنا اکتساب ایدر . داخلدن باقیلنجه ، وجد ، اویله کشیف بر شعور حالیدر که خاطرده سی ، اویانیلدیغی زمان دخی باقیدر . حال بوکه داء الجمود بویله دکدر . بونده شعور سزقله برابر نسیان تام واردر . وجدک روحیاتی خیلی بسیطدر . وجد کچیرنلرک پک چوق اولان اعترافلرینه نظر آجوالک باشلیجه سجا یاسی ایکی در : (۱) عرصه شعورک دارالسهیله تصوراتک کثافت و حاکیت پیدا اتمسی ؛ (۲) محبتک اک بوکسک درجه سنی آ کدیران بر حال تأثری حصول بولماسی . نه کیم بویوک متصوفلرک وجد حالده کی افاده لرنده بویکی سجه تماماً کورونور . [۱]

دینی وجدک دهها قوامی وفعال شکلی ، « داء الوهیت : Théomanie » دینلن بر حالدر که بونده « مصابزده کنندینی یا الله ظن ایدر ویا اراده ربانیه تک قوللره تبلیغی ایچون من طرف الله مظهر ارشاد و هدایت اولدیغنه قانعدر . » حتی بونلرله پیغمبر لر ، بویوک مجاهد لر و طریقت بانیلرینک آراسی واضح بر صورتده تفریق اتمک خیلی کوچدر . تعبیر دیکرله حس دینک شدید و ناقابل مقاومت عشقیله جنق آراسنده کی حدودی صریح بر صورتده تعین اتمک پک مشکدر . فی الواقع عملی بر مصداق قبول ایدیلرک موفق اولانلرک عاشق ، اولمایانلرک مجنون اولدقلرینی سویله مک قولایسه ده بوندن بسیط بر ایضاح اولاماز . چونکه موفقیت ، بر چوق سبیلرک محصولیدر . فضله اولارق بو مناقشه تک موقعی بوراسی دکدر .

[۱] « وجد » حقنده تفصیلات آلتی ایسته ییلر « ریو » تک « اراده خسته لقلری : volonté Maladies de la » نام اثرینک (۴ نجی فصلی) ایله « Godfernaux » تک « حس و تفکر : le sentiment et la pensée » نام اثرینک (۴۹ نجی) صحیفه سنه سراجعت ایله ملیدر لر . منحصرأ طی اثرلرده وجدک روحیاتی حقنده پک آز معلومات واردر ، بونلرک یرینه میستیکلرک اثرلرینی اوقومتی دهها فائده لیدر .

یا لکنز شو نقطه بی قید اتمک ایجاب ایدر که داء الوهیت ، سبیه لری اعتباریه « مه لاقولی ده مونیاق: la mélancolie démoniaque » ک نام ضدیدر . چونکه مه لاقولی ده مونیاقده خسته ، کندینی دوشمان اولان شیطانلرله محاط ومسیخر کورمکه دائماً متألدر. داء الوهیده ایسه غیر قابل تسکین بر مسرت واردر. زاهد لکک ضدی، داء تکبر: la mégalomanie دره. حس دینیک مثالسز ویک مختصر بر صورتده عرض ایتدی کمز مرضی حاللرندن آکلاشیلیور که طیبی حس دینیک استناد ایتدیکی قورقو و محبت حسلری، مرضی حاللرک دخی اساسنی تشکیل ایدیور. دائماً تکرار ایتدی کمز کبی ینه تکرار ایدم که مرضی حاللر، طیبی حاللرک آزمان شکللرندن باشقه بر شی دکدرلر. مرضی هیجانلر آره سنده دینی هیجان قار سرعتله ساری بر هیجان اولمادیغه باقیلیرسه بونک ، ماهیتی اعتباریه فردی اولمقدن زیاده اجتماعی اولدینی بر دفعه دها تأید ایدیور .

تئردول رپر — مصطفی شکیب

